

помоћ на путу јасног дефинисања свог програмског профила и вредносног индентитета. Ово из разлога што академске расправе, иако неопходна претпоставка, саме по себи нису довољан одговор на горућа питања заштите људских права и слобода ако, осим дебате, не понуде нове, смеле и конструктивне опције и решења.

Проф. др Стеван Лилић

Александар Фатић: *КАЗНА КАО МЕТАФОРА*, НИУ „Службени лист СРЈ”, Београд, 1995, 111 стр.

Рад Александра Фатића, објављен под насловом „Казна као метафора” у издању угледне издавачке куће „Службени лист СРЈ”, на један необичан, крајње неортодоксан, али истовремено веома убедљив и аргументован начин, обрађује проблематику казне као посебног облика метафоричког језика или, боље речено, одређеног типа поруке којом се успоставља својеврсни, превасходно политички дијалог између популације и власти. Овакав поглед на казну, без сумње, представља значајну новину у домаћој научној литератури која се досада овим феноменом готово искључиво бавила са онтолошког становишта, сматрајући казну мање-више нужним, тј. оправданим материјалним злом које се наноси преступнику.

Мада аутор у предговору свог дела изричито напомиње да оно има карактер увода, може се без претеривања рећи да се ради о једној темељно промишљеној студији, додуше релативно малог обима, али крцкатој подстицајним идејама и оштроумним запажањима, углавном критички интонираним и заснованим на најновијим трендовима у савременим филозофским и пенолошким истраживањима.

Такође ваља истаћи да књига „Казна као метафора” има изразито интердисциплинарно обележје, јер је писана не само из филозофске перспективе, већ и са правног, политичког и социјалног гледишта, па је аутор сасвим исправно намењује како филозофима и правницима, тако и широј публици, односно „било ком читаоцу који сматра да казна заслужује да буде промишљена доследније и пажљивије него обично.” (1)

У науци кривичног права и општој и правној филозофији регистровано је до данас мноштво релевантних теорија о основу и циљу казне које, са мање или више успеха, покушавају да оправдају њену примену, која у пракси често може изгледати као крајње нехумана, па и варварска.

Тако, идеалистичка учења позната су по томе што истичу да је основ казне захтев апсолутне правде до чијег нарушавања долази

(1) Александар Фатић, *Казна као метафора*, Београд, 1995, стр. 6.

извршењем преступа, односно кривичног дела. Кажњавањем учиниоца поново се успоставља правда чије порекло може бити божанског, моралног или законског карактера.

По теоријама, пак, друштвеног уговора (Гроцијус, Хабс, Лок, Русо, Бекарија и др.) основ казне наводно чини поменути уговор; по правним теоријама (Биндинг итд.) тај основ се налази у нормама важећег права, а према социолошким теоријама (Бентам, Франц фон Лист итд.), он се састоји у друштвеној неопходности и корисности да се очува друштвени, односно правни поредак.

У погледу циља казне, постојеће доктрине се, по правилу, класификују у три скупине, тј. у апсолутне, релативне (учења о специјалној и општој превенцији) и мешовите или еклектичке теорије.

Прве сматрају да је циљ казне одмазда према преступнику и да та одмазда проистиче из захтев апсолутне правде; по другима, казна не би смела бити сама себи сврха, већ средство за заштиту друштва од криминалитета, док према трећима казна мора да има за циљ и одмазду и превенцију, јер захтев за одбацивањем одмазде у садашњим условима, без сумње, представља идеал коме, додуше, ваља тежити, али који, нажалост, још увек није сасвим остварљив у пракси.

Све наведене теорије, које су овде, разуме се, крајње сумарно изложене, мањкаве су у том смислу што су недовољно уверљиве да би могле бити без одређених корекција прихваћене у смислу релевантне аргументације подобне за ваљано оправдање казне и институције кажњавања уопште.

Ову констатацију, уосталом, најбоље потврђују резултати до којих је дошао аутор на основу подробне интерпретације појединих репрезентативних теорија казне (ретрибутивне, утилитаристичке и психијатријске) одабраних за анализу из описаног мноштва схватања у основи и циљу казне како би, полазећи од властитог семантичког концепта, доказао исправност своје основне тезе да је казна као врста метафоричког језика само делимично транспарентна и да се, сходно томе, може само делимично етички оправдати, при чему излази на видело да ниво транспарентности од случаја до случаја драстично варира, што са своје стране оправданост кажњавања у принципу доводи у сумњу.

У овом контексту ваља указати на чињеницу да и у домаћем позитивном законодавству — услед нерашчишћених појмова, контроверзи и дилема у кривичноправној науци и филозофији — постоје извесне недоречености, недоследности, па и концепцијске недограђености и нејасноће у погледу места и улоге појединих нормативних решења која се односе на институт казне.

Примера ради, Кривични закон СРЈ утврђује у члану 33. да је сврха кажњавања спречавање учиниоца да чини кривична дела и ње-

гово преваспитавање (тј. индивидуална превенција), као и васпитни утицај на друге да не чине кривична дела и јачање морала и утицај на развијање друштвене одговорности и дисциплине грађана (општа превенција).

Из цитираног члана произлази, дакле, да је превенција једини циљ кажњавања и да је законодавац, бар на први поглед, одустао од одмазде као ирационалне институције, неспојиве са декларативно израженом хуманистичком природом југословенског кривичног права.

Међутим, ако одмазда није сврха кажњавања, она је неоспорно по важећем законодавству елемент казне, сагласно општеприхваћеном начелу да се преступник кажњава зато што је згрешио, али и зато да не би поново грешио (2).

У склопу критичког сагледавања и вредновања изложених теорија казне може се, начелно посматрано, поставити и питање да ли и колико семантички приступ који аутор примењује, а који је утемељен на строгом раздвајању дословног од метафоричког у језику, кореспондира са неким најновијим истраживањима у области савремене лингвистике и семиотике. Наиме, представници ових дисциплина наводе да су језик и у вези с њим и наши мисаони процеси битно метафорични и да, сагласно томе, метафора представља „модел структуре кроз који се рефлектује начин на који људи мисле, перципирају објективну стварност, организују своје искуство, па чак и практично делују” (3). Штавише, метафоризација језика је објективна законитост, односно нужност, будући да је репертоар изражајних средстава којима стандардни језик располаже релативно скроман у односу на бесконачно богатство субјективних идеја и емоција које треба да уобличи и материјализује, али до одређеног степена и да унифицира да би се успоставила и осигурала интерсубјективна комуникација (4). Ако су ове

(2) Контроверзе у вези са уређивањем уставне казне у југословенском кривичном праву још су видљивије кад се, рецимо, упореди текст члана 21. став 2. Устава СРЈ са одговарајућим решењима садржаним у уставима и кривичним законима република чланица. Наиме, док Устав СРЈ више не предвиђа смртну казну за тзв. савезна кривична дела, па макар била у питању и тако тешка дела као што је геноцид, дотле устав и закони република чланица у систему кривичних санкција и даље задржавају ову казну, и то за знатно лакша кривична дела, што, разуме се, представља својеврстан парадокс. Стога је Законом о изменама и допунама Кривичног закона од 16. јуна 1993. године такође предвиђена смртна казна у систему кривичних санкција, под условом да је прописана републичким законом, а у току ове, 1995. године, сагласно члану 79. Устава СРЈ, образована је и комисија за израду јединственог кривичног закона који ће важити и за републике чланице.

(3) Др Петар Вучковић, *Огледи из семантике и прагматике*, „Савремена администрација”, Београд, 1975, стр. 95 и даље. Види и Давид Лодге, *Начини модерног писања*, Глобус — Стварност, Загреб, 1988.

(4) Као и свака друга форма, језик је константно у варијабилном, опште у појединачном и, сходно томе, увек поставља границе могућности исказивања оног што је лично, субјективно и непоновљиво; поједини филозофи и лингвисти, отуд, с правом тврде да су границе нашег језика — границе нашег света (уп. Мих. Марковић, *Дијалектичка теорија значења*, Полит, Београд, 1971, стр. 15.

поставке тачне — а немамо разлога да у то сумњамо, онда се традиционална схватања метафоре (супституционо, компаративно и интеракционо) (5) морају темељно преиспитати и другачије дефинисати, јер је очигледно да више нису у потпуности сагласна са новим гледиштем о суштини језика, које сматра да досадашња подела на обичан (дослован) и фигуративан (метафоричан) језик само замагљује неке важне видове овог феномена чија се улога састоји у изражавању и споразумевању међу људима.

Језик би убудуће отуда морао да се изучава у свом тоталитету, а језичка значења у једном ширем оквиру у коме би биле избрисане границе између семантике и прагматике. Другим речима, семантичко објашњење метафоре је, по правилу, непотпуно и захтева неопходну прагматичку допуну ради увида у контекстуалну, ситуациону и динамичку димензију језичког значења.

Што се, пак, тиче синтаксичког аспекта језика, чини се да он, према новом теоријском становишту, не би требало да има релевантан утицај на проучавање значења, па према томе ни метафоре као његовог специфичног облика, из простог разлога што значење које произлази из међусобних односа језичких знакова није и не може бити подобно за интерпретацију у њеном аутентичном смислу. Наиме, уколико се језички знаци искључиво односе на друге језичке знакове, а текстови на друге текстове, онда се, по мишљењу Мишела Фукоа (*Foucault*) интерпретација, заправо, не може никада остварити, јер овде се помоћу једних знакова тумаче други знакови, па тако долази до таложена једног слоја језика на други. Ближе речено — да се послужимо овде једном дефиницијом П. Рикера (в. *P. Ricoeur: Živa metafora, Teka, Zagreb, 1981, стр. 8*) — тумачити, заправо, значи открити, идентификовати стварност на коју се језички знаци односе; језик је по својој суштини интенционалне природе; он тежи нечем другом, оном што он сам није; он упућује на нешто друго, стоји уместо нечега („*Stands for something*”).

Наведени ставови модерне лингвистике и семиотике, по нашем мишљењу, сасвим су у складу са концепцијом коју заступа аутор у својој књизи, без обзира на другачију терминологију којом се служи и са којом према личном признању није превише задовољан; чињеница је да он, у својим излагањима, заговара у ствари, холистичку теорију казне, при чему у тој теорији главно место припада категорији контекста. Стога се чини да би се његово становиште пре могло назвати холистичким него семантичким.

---

(5) Према супституционом становишту, метафоричан израз схвата се као замена за дослован израз; по компаративном гледишту, које је формулисао још антички писац и први плаћени професор реторике у старом Риму, Марко Фабије Квинтилијан, метафора је скраћено поређење, а по интеракционом схватању, које потиче од Аристотела, метафора се дефинише као сагледавање једног ентитета из две различите перспективе или као „два појма који делују истовремено”.

Посебну пажњу заслужује ауторово тврђење (стр. 65) да је велики недостатак сваке теорије примењене етике или, пак, пенолошке теорије уколико мора да се позива на произвољне и немерљиве појмове, као што су праведност или заслуга (6) који су уз то и веома оптерећени емоцијама. Примера ради, ако је праведност равноправност, тада је одговарајући стандард за оправдање легалне казне такође равноправност која је од свих неприменљивих појмова најмање контроверзна категорија, просто зато што смо, наглашава аутор, навикнути да мислимо да су људи равноправни и ништа више од тога (стр. 71–72).

У вези с тим, аутор подсећа да они који се диче ставом да право на равноправност мора бити заштићено кадгод је то могуће, представљају, у ствари, тзв. „добре грађане” који се у западним земљама колоквијално називају и „корен траве” („grass-roots”). Ти тзв. „добри грађани” савремених демократија, нажалост, руководећи се сопственим егоистичким интересима, нису увек склони да сматрају да су људи равноправни и да имају право да буду третирани на равноправан начин. Пошто ови „добри грађани” као гласачка база легитимно постојеће структуре власти, одговорност за казну у крајњој инстанци мора се прописати управо њима, што, по ауторовом мишљењу, представља једну доиста застрашујућу истину. У том контексту, вели он, није одржива уобичајена претпоставка да су закони на основу којих се кажњавају преступници утемељени на праведности; у ствари закони су засновани на вољи гласача.

По нашем становишту, аутор сасвим основано и с убедљивом аргументацијом критикује досадашње идеалистичке и формалистичке концепције правде које су се у конкретној операционализацији толико дискредитовале да су, осим одређених изузетака, готово престале да озбиљно занимају правну теорију и праксу, укључујући ту и економију, политикологију и друге суседне дисциплине.

Штавише, Маркс је својевремено тврдио да право утемељено на начелу правде представља, заправо, примену једнаког мерила на неједнаке случајеве и да је отуда свако право — право неједнакости. Највећи правни мислилац нашег столећа, Ханс Келзен, пак, одбијао је сваку могућност да у својим делима расправља о проблемима правде, а да и не говоримо о писцима марксистичке провинцијенције или позитивистичке оријентације. Са објављивањем, међутим, књиге Џона Роулса (*John Rawls*) под насловом „Теорија правде” („*A Theory of Justice*”), по свему судећи, дошло је до одређеног преокрета у размишљањима о месту и улози категорије правде у уређивању друштва.

---

(6) Заслуга је један од основа за расподелу добара према принципу сразмерности, тј. према начелу дистрибутивне правде.

них односа и њеном значају за равноправност и једнакост грађана, привредних и других субјеката.

У том смислу, може се, као карактеристична, навести следећа мисао Џона Роулса, којом он започиње своју операционализацију праведног друштва:

„Праведност је прва врлина социјалних институција, као што је истина прва врлина система мишљења. Теорија, колико год профињена и економична, мора се одбацити ако је неистинита; исто тако закони и институције, без обзира на то колико су ефикасни и добро конципирани, морају се изменити или укинути ако су неправедни” (7).

Пошто се правда у свом најопштијем значењу идентификује са онтолошким законом равнотеже и као таква дели на више облика или врста (морална, социјална, правна и др.), она се у праву, ради практичне реализације, мора на одговарајући начин конкретизовати и квантификовати тако што се најпре изражава у идеји формалне једнакости, у начелу сразмерности (дистрибутивна правда) и начелу еквиваленције (комутативна правда), односно у ставу да сваком треба признати или дати оно што му припада, а затим се прецизира у форми правичности као примена те идеје, односно тих начела на појединачне случајеве, с циљем да се обезбеди једнако поступање у једнаким случајевима, а такође и правна сигурност, предвидљивост и прорачунљивост последица свачијег понашања.

Решити нешто правично, значи, заправо, нешто ваљано, добро одмерити.

Норберт Винер, међутим, исправно упозорава да је поновљивост старија од правичности, јер без ње не може да буде правичности и да се стога у остваривању правде мора узети у обзир и улога преседана који у већини правних система има велику теоријску тежину, а у свим правним системима велику практичну тежину (8). У оба случаја ниједан правни термин нема потпуно сигурно значење док се он и његова ограничења не провере у пракси, а то је управо ствар преседана.

---

(7) *A Theory of Justice*, London, Oxford University Press, 1973, стр. 26. Принцип праведности у законитим текстовима, у формалном смислу, подразумева адекватну сразмеру између права и обавеза, односно овлашћења и одговорности. Велика права а мала одговорност најчешће доводе до самовоље, субјективизма и непромишљених одлука. Ништа, разуме се, није боља ни велика одговорност уз мала права, јер је у том случају и најсавеснији радник најчешће немоћан и од њега се не може захтевати да у пуној мери одговара за поверене задатке и послове.

(8) По члану 108. тачка 5. Устава СРЈ, Савезни суд је овлашћен да утврђује начелне ставове о питањима од интереса за јединствену примену савезних закона и других савезних прописа и општих аката од стране судова. Ти начелни ставови служе за усмеравање и усклађивање судске праксе, те имају у одређеном смислу карактер преседана.

Поступак операционализације правде у форми правичности уз употребу преседана, ради обезбеђивања поновљивости у одлучивању усваја, у суштини, и белгијски филозоф, логичар и правник Хаим Перелман (Chaim Perelman), један од твораца нове реторике, односно теорије аргументације. Да би формална правда, односно правило праведности било примењено, по његовом мишљењу, неопходно је класификовати предмете и интерпретирати ситуације, с тим да се класификација и интерпретација ослањају на раније случајеве („*precedents*”). Правило праведности пружа основ који омогућује да се са ранијих случајева пређе на будуће случајеве и да се употреба преседана изложи у облику квазилогичке аргументације. Ово правило важи за сваку аргументацију, а у том погледу право има вредност парадигме (9).

Када аутор књиге „Казна као метафора” наглашава да појам закона релевантан за теорију казне јесте појединачни пенални код и да појединачна пракса кажњавања представља једину праксу кажњавања коју има смисла оправдати (стр. 56, *op. cit.*), то његово становиште се, у крајњој линији, савршено уклапа у напред наведену схему операционализације начела правде, односно праведности, па га у том смислу ваља у потпуности подржати. Исто тако треба се сагласити и са ставом аутора да је недопустива постојећа пенална пракса, по којој се казна као порука извргава у један первертован дијалог, у коме преступници, заправо, ни на какав значајан начин не учествују, дијалог који има првенствено карактер политичке „демагогизације” становништва и инструментализације пеналне политике (*op. cit.*, стр. 85).

Порука која објективно није намењена преступнику и његовој социјалној околини, не може бити конститутивни чинилац стварног већ једино фиктивног комуницирања. Штавише, у таквој ситуацији, ради се не само о неравноправном или неправедном третману преступника у односу на остале припаднике одређене глобалне заједнице; него и о негацији права као таквог, тј. као специфичног (принудног, обавезног) облика нормативног комуницирања чије ефикасно остваривање обезбеђује држава, а које подлеже истим законитостима које важе за друштвено комуницирање уопште, схваћено у смислу базичног социјалног процеса или, како би то фигуративно рекли протагонисти кибернетике — „цемента који везује друштвено ткиво.”

Можда је излаз из морално крајње деликатне и незавидне ситуације у погледу садашњег третмана преступника управо онај који сугерише аутор, тј. да се успешна друштвена контрола може постићи једино формирањем једне у суштини пацифистичке културе, у којој би пре свега постојећа политичка елита постепено изменила доминантне парадигме доминантно подражавајућег друштвеног учења, и тиме „извела из употребе” стереотипе насиља и принуде, агресије и

(9) Хаим Перелман: *Право, морал и филозофија*, Београд, 1983, стр. 20–21.

компетитивности који су истовремено и главни индикатор морално проблематичног статуса казне (*op. cit.*, стр. 96).

Ми смо лично сагласни са поменутиим процесом културне трансформације коју назначује аутор, па макар такво опредељење изгледало *prima facie* превише оптимистичко и не баш много остварљиво, али при томе сматрамо да се истовремено никако не би смела изгубити из вида ауторова порука, боље рећи упозорење исказано у завршном делу његове књиге: „*The price for the maintenance of the present culture(s) is crime itself.*”

На основу свега изложеног, можемо слободно констатовати да рад „Казна као метафора” аутора Александра Фатића представља изузетно вредан допринос југословенској филозофској и правној литератури која се питањем казне са становишта семантике, као што смо већ на почетку овог приказа констатовали, скоро и није бавила, али и значајан прилог истраживању суштине метафоричког језика и институције казне као поруке и битне компоненте нормативно-правног комуницирања.

Писац је у свом раду темељно критички размотрио све главне теорије казне, међусобно их сучелио и истовремено изложио, на аргументован и документован начин, сопствена виђења која неоспорно представљају поузданог водича и драгоцену помоћ читаоцу кроз ову веома сложену и осетљиву проблематику од пресудне важности за кривично право, криминологију, криминалну политику, пенологију и друге сродне или са њима повезане дисциплине, а свакако и за правну и општу филозофију.

Посебну вредност студије „Казна као метафора” чини пишчево изванредно познавање савремених трендова у теорији казне, као и његове оцене и ставови који, и кад су дати само у назнакама, делују изузетно уверљиво, јер су увек поткрепљени правим и ваљаним објашњењима, односно умешно одабраним разлозима тако да је читалац просто приморан да пишчеве погледе прихвати чак и кад се с њима лично у свему не би могао сложити.

Ми смо дубоко убеђени да ће рад „Казна као метафора” у догледно време постати незаобилазна литература и извор релевантних сазнања за сваког истинског посленика на подручју правне филозофије и пенологије, а такође и неопходан приручник за постдипломске студије на нашим правним факултетима.

др Зоран Јелић